

Мартинюк А. І.,

аспірант

Науково-дослідного інституту публічного права

ПОНЯТТЯ ТА ВИДИ ПРИНЦИПІВ ЦИВІЛЬНОГО ЗАХИСТУ НАСЕЛЕННЯ

Анотація. Визначено, що принципи цивільного захисту населення визначають основні засади, на яких побудована система запобігання, реагування та відновлення в ситуаціях надзвичайних подій. Ці принципи забезпечують ефективність дій органів управління та служб цивільного захисту, включають у себе комплекс правових, організаційних та практичних заходів, спрямованих на захист життя, здоров'я, майна громадян і забезпечення функціонування економіки в умовах чи внаслідок надзвичайних ситуацій.

Законодавчо закріплені принципи цивільного захисту населення, на нашу думку, повинні бути доповнені наступними: **принцип всебічної охорони** – забезпечення захисту всім категоріям населення, включно з соціально вразливими групами, в усіх регіонах і за будь-яких умов. Даний принцип визначає основу для забезпечення комплексного захисту всіх категорій населення в умовах надзвичайних ситуацій. Цей принцип передбачає рівний та ефективний доступ до захисних заходів, ресурсів і послуг для всіх членів суспільства, незалежно від їх місця проживання, соціального статусу, віку чи інших характеристик. **Принцип пропорційності** означає, що вжиті заходи безпеки та відповіді на надзвичайні ситуації мають бути адекватними ступеню загрози або ризику. **Принцип своєчасності** означає, що заходи реагування на надзвичайні ситуації мають бути реалізовані оперативно та вчасно, аби максимально знизити ризики для здоров'я та життя людей, а також зменшити матеріальні втрати. **Принцип координації** визначає необхідність системного та ефективного управління ресурсами, організаціями та діями відповідних служб у відповідь на надзвичайні ситуації. Цей принцип забезпечує злагоджену взаємодію між різними органами влади, некомерційними організаціями, приватним сектором та громадськістю, що включені в процеси планування, реагування, відновлення та мінімізації ризиків у сфері цивільного захисту. **Принцип підготовленості** цивільного захисту населення визначається як систематичне планування та проведення навчальних заходів, тренувань і вправ, спрямованих на підвищення готовності урядових і некомерційних організацій, а також громадськості до ефективної відповіді на надзвичайні ситуації. **Принцип інтеграції ресурсів** цивільного захисту населення полягає в злагодженому використанні ресурсів і послуг різних органів, установ та організацій для забезпечення ефективного реагування на надзвичайні ситуації.

Ключові слова: принципи, цивільний захист населення, види принципів цивільного захисту населення, надзвичайні ситуації, заходи реагування.

Martyniuk A. I. Concepts and types of principles of civil protection of the population

Abstract. It is determined that the principles of civil protection of the population determine the basic principles on which the system of prevention, response and recovery in emergency situations is built. These principles ensure the effectiveness of the actions of management bodies and civil defense services, include a set of legal, organizational and practical measures aimed at protecting the life, health, property of citizens and ensuring the functioning of the economy in conditions or as a result of emergency situations.

In our opinion, the legally established principles of civil protection of the population should be supplemented by the following: the principle of comprehensive protection – providing protection to all categories of the population, including socially vulnerable groups, in all regions and under any conditions. This principle determines the basis for ensuring comprehensive protection of all categories of the population in emergency situations. This principle provides equal and effective access to protective measures, resources and services for all members of society, regardless of their place of residence, social status, age or other characteristics. The principle of proportionality means that security measures taken and responses to emergency situations must be adequate to the degree of threat or risk. The principle of timeliness means that measures to respond to emergency situations must be implemented promptly and on time in order to maximally reduce the risks to people's health and life, as well as to reduce material losses. The principle of coordination determines the need for systematic and effective management of resources, organizations and actions of relevant services in

response to emergency situations. This principle ensures a coordinated interaction between various authorities, non-profit organizations, the private sector and the public involved in the processes of planning, response, recovery and minimization of civil protection risks. The principle of preparedness of civil protection of the population is defined as the systematic planning and conducting of educational events, trainings and exercises aimed at increasing the readiness of governmental and non-commercial organizations, as well as the public, to effectively respond to emergency situations. The principle of integration of civil protection resources consists in the coordinated use of resources and services of various bodies, institutions and organizations to ensure effective response to emergency situations.

Key words: *principles, civil protection of the population, types of principles of civil protection of the population, emergency situations, response measures.*

Постановка проблеми. Проблема дослідження принципів цивільного захисту населення полягає в необхідності чіткого визначення та класифікації цих принципів, що забезпечить їхнє ефективне застосування на практиці. Відсутність узгодженого підходу до розуміння та реалізації принципів може призвести до неефективного управління в умовах надзвичайних ситуацій, зростання ризиків для життя та здоров'я населення, а також до значних економічних втрат. Необхідно розробити систему, яка б забезпечувала належне правове регулювання та координацію дій всіх учасників цивільного захисту, а також передбачала постійний моніторинг і оцінку ефективності застосування принципів на практиці. Це дозволить не тільки підвищити рівень захищеності населення, але й створить передумови для більш швидкого та ефективного реагування на надзвичайні ситуації в майбутньому. Розуміння та впровадження принципів цивільного захисту населення є критично важливими для забезпечення ефективної роботи системи цивільного захисту. Визначення та класифікація цих принципів, а також розробка відповідних механізмів їх реалізації, є актуальною проблемою, яка потребує системного підходу та міждисциплінарного дослідження.

Метою статті є розкриття змісту та видів принципів цивільного захисту населення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Важливу роль при проведенні дослідження відіграли наукові праці відомих вітчизняних і зарубіжних дослідників адміністративного права і процесу, зокрема: В.Б. Авер'янова, О.Ф. Андрійко, О.М. Бандурки, Д.М. Бахраха, Ю.П. Битяка, В.М. Гаращука, В.К. Колпакова, О.В. Кузьменко, Т.О. Коломоєць та ін.

Виклад основного матеріалу. Варто підкреслити, що цивільний захист повинен

базуватися на концептуальних принципах, які є фундаментальними поняттями будь-якої правової системи. Ці принципи слугують керівними ідеями, що визначають структуру, організацію та функціонування системи цивільного захисту. Вони включають правові, організаційні та операційні аспекти, що забезпечують комплексний підхід до запобігання та реагування на надзвичайні ситуації.

Концептуальні ідеї цивільного захисту включають принципи законності, пропорційності, своєчасності, координації, підготовленості та інтеграції ресурсів. Принцип законності передбачає, що всі дії в рамках цивільного захисту здійснюються відповідно до чинного законодавства, забезпечуючи правову основу для захисту населення. Принцип пропорційності вимагає, щоб заходи безпеки відповідали рівню загрози, уникаючи надмірних дій, що можуть призвести до невиправданих витрат чи незручностей.

Своєчасність є критично важливою для мінімізації наслідків надзвичайних ситуацій, забезпечуючи оперативну реакцію на загрози. Координація між різними органами та організаціями сприяє ефективному використанню ресурсів і злагодженим діям під час криз. Підготовленість включає регулярне навчання та тренування, що підвищують здатність реагувати на непередбачувані події. Інтеграція ресурсів передбачає об'єднання зусиль державних, приватних і громадських організацій для створення єдиної системи захисту.

Таким чином, ці концептуальні ідеї не лише формують основу для правової регуляції цивільного захисту, але й забезпечують ефективне та скоординоване функціонування всієї системи в інтересах захисту населення та мінімізації наслідків надзвичайних ситуацій.

Принципи, як узагальнена правова категорія, визначають соціальну сутність та правову направленість будь-якої діяльності [2, с. 98].

Отже, дослідження поняття принципів та їх системи диктується не тільки теоретичними, а й практичними інтересами будь-якої сфери.

Однак, перш ніж перейти до детального розгляду принципів цивільного захисту, необхідно дослідити зміст та особливості зазначеного терміну.

Таким чином, **принцип** – це керівна ідея, основа системи, що представляє узагальнення та поширення будь-якого положення на всі явища тієї області, з якої даний принцип абстраговано. Від латинського *principium* це початок, основа. Це основне вихідне положення якоїсь теорії, вчення, науки, світогляду, політичної організації [3, с. 48]. В той же час вони встановлюють основні правила, керівні настанови, норми діяльності для впровадження системи управління загальними процесами [4, с. 32].

Принципи представляють собою результат узагальнення людьми діючих законів і закономірностей, притаманних їм спільних рис, характерних фактів і ознак, які стають загальним початком їх діяльності.

Юридична енциклопедія дає наступне визначення поняття «принципу» – це основні засади, вихідні ідеї, що характеризуються універсальністю, загальною значущістю, вищою імперативністю і відображають суттєві положення теорії вчення, науки, системи внутрішнього і міжнародного права, політичної, державної чи громадської організації. Принципам притаманна властивість абстрактного відображення закономірностей соціальної дійсності, що зумовлює їх особливу роль у структурі широкого кола явищ. Принципи є джерелом багатьох явищ або висновків, що відносяться до нього, як дія до причини (принцип реальний) або як наслідки до підстави [5, с. 110].

Що ж стосується визначення поняття «принципів» та їх класифікації у правовій літературі, то слід сказати, що єдиної точки зору на цю проблему не існує.

На підставі вищевикладеного вважаємо, що принципи це – закріплені в законодавстві основні ідеї, що характеризують сутність, пра-

вову природу та зміст всіх інститутів суспільства, спрямовані на вирішення конкретних завдань та створення необхідних умов, для їх безпечного розвитку та функціонування.

Разом з тим, треба відзначити, що система принципів має дуже широкий спектр, який потребує класифікації.

Теоретичними питання класифікації принципів займалась значна кількість вчених, які до сьогодні не мають єдиного підходу щодо угруповання цього явища.

Так, на думку Скакун О.Ф. усі принципи можна поділити на: загально-соціальні та спеціально-соціальні (юридичні).

До загально-соціальних принципів відносяться: економічні; соціальні; політичні; ідеологічні, морально-духовні та ін. Спеціально-соціальні (юридичні) принципи в свою чергу поділяються на:

- Загальні – своєрідна система координат, у рамках якої розвивається національна правова система, і одночасно вектор, що визначає напрямок розвитку цієї правової системи. Належать до всіх галузей права.

- Галузеві – своєрідна система координат, у рамках якої розвивається певна галузь права, і одночасно вектор, що визначає напрямок розвитку цієї галузі.

Властиві конкретній галузі права (наприклад, принцип рівності сторін у майнових відносинах – у цивільному праві; рівності держав, поважання державного суверенітету, невтручання у внутрішні справи держави та ін. – у міжнародному публічному праві).

- Міжгалузеві – своєрідна система координат, у рамках якої розвиваються кілька відповідних галузей права, і одночасно вектор, що визначає напрямок розвитку цих галузей. Властиві кільком спорідненим галузям права (наприклад, принципи гласності та змагальності сторін судового розгляду – в кримінально-процесуальному та цивільному процесуальному праві; принципи недоторканності власності, свободи економічної діяльності, свободи укладати договір, необхідності конкуренції та заборони монополізації – у підприємницькому та банківському праві).

І, як справедливо зазначає автор, дати вичерпний перелік загальних принципів

важко, тому що вони не мають достатньої чіткості та стабільності змісту. Одне є безсумнівним – в них втілюються загальнолюдські цінності [5].

В.Б. Авер'янов серед принципів сучасного адміністративного права виділяє загальні та спеціальні принципи, де до загальних відносять принципи, які мають фундаментальне значення для всієї галузі та проявляються і деталізуються у спеціальних принципах, характерних для окремих інститутів адміністративного права [6, с. 82]. Подібна точка зору, щодо класифікації принципів, висловлювалась і авторами навчального посібника «Основи адміністративного судочинства та адміністративного права» [7, с. 134].

В.К. Колпаков класифікує принципи на три групи:

- соціально-політичні (законність, гласність, демократизм і т.д.);
- організаційні принципи (галузевий, функціональний, територіальний);
- організаційні принципи функціонування (нормативність діяльності, єдиноначальність, колегіальність і т.д.) [8, с. 19].

А. Школик вважає, що принципи поділяються на дві групи: засадничі (законність, пропорційність, привселюдність, об'єктивність та неупередженість, рівність перед законом, відповідність до законної мети) та процедурні (доступність послуг публічної адміністрації, часові обмеження адміністративних справ і т.д.), при цьому відзначаючи, що не можливо провести чітку відмінність між ними [9, с. 35].

Кузьменко О.В. виділяє три групи принципів: загальні, міжгалузеві та галузеві [10, с. 115-118].

Досліджуючи принципи цивільного захисту ми будемо використовувати класифікацію, запропоновану В.Б. Авер'яновим, так-як саме цей поділ дасть можливість, на нашу думку, в повному обсязі розкрити суть зазначеної категорії в цій сфері.

Отже, цивільний захист населення будується на загальних та спеціальних принципах.

Загальні принципи цивільного захисту, тобто ті принципи, які впливають на весь процес управління системою цивільного захисту і є для нього основними, базовими (напри-

клад, гарантування державою громадянам конституційного права на захист життя, здоров'я та їх майна, а юридичним особам – права на безпечне функціонування; гласності, вільного доступу населення до інформації у сфері цивільного захисту відповідно до законодавства). Загальними принципами є принципи законності, об'єктивності, комплексності й системності, гласності, поєднання колегіальності і єдиноначальності. Такі принципи визначають порядок із урахуванням особливостей цілей, завдань і функцій основний зміст й специфіку діяльності щодо керування силами та засобами в сфері захисту населення і територій від надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру.

Спеціальні принципи цивільного захисту, які становлять підґрунтя для реалізації спеціальних завдань, що покладені в основу даної сфери (комплексного підходу до вирішення завдань цивільного захисту; створення системи раціональної превентивної безпеки з метою максимально можливого, економічно обґрунтованого зменшення ймовірності виникнення надзвичайних ситуацій і мінімізації їх наслідків та ін.). До спеціальних принципів, на нашу думку, можна віднести: принцип достатності або «ціни»; принцип основної ланки; принцип гнучкості адміністрування; принцип єдності й взаємозв'язку; принцип наявності зворотних зв'язків [11].

Розглянемо більш детально вищеперераховані принципи. Отже, принцип достатності або «ціни» передбачає не тільки чисто економічні розрахунки витрат, немаловажне значення мають також моральний і політичний аспекти. У цьому випадку природне бажання домогтися намічених цілей із найменшими витратами. Однак, з одного боку, це прагнення пов'язане з можливістю порушення безперервності управління й збільшенням витрат, з іншого боку – нераціональні, надмірні витрати приводять до невиправданого розпилення ресурсів.

Принцип основної ланки передбачає використання основних сил та засобів ЄДС НС на найбільш важливих ділянках. Уміння визначити такі ділянки – завдання керівника.

Принцип гнучкості управління вимагає від керівника органу, який входить до ЄДС НС

уміння оцінити реальну ситуацію й визначити, де він вправі додержуватися плану, а де тільки враховувати його, діяти в суворій відповідності зі змінами, що відбуваються в обстановці. Швидкість і гнучкість забезпечуються надійністю, оперативністю системи зв'язку й інформації, точністю й глибиною аналізу ситуації.

Принцип єдності й взаємозв'язку інформації передбачає у кожний конкретний момент часу об'єктивно відобразити реальну оперативну обстановку. Вільний потік і обмін інформацією між всіма елементами управління досягається наявністю не тільки гнучких організаційних форм, але й надійних мереж комунікації.

Принцип наявності зворотних зв'язків припускає наявність у системі правового регулювання не тільки прямих зв'язків між всіма елементами системи. Але дуже важливо мати можливість швидкого корегування управлінського впливу, що значною мірою залежить від наявності зворотних зв'язків між елементами ЄДС НС.

Отже, можна зробити висновок, що вищезгадані загальні й спеціальні принципи дозволяють поєднувати завдання, розв'язувані суб'єктами цивільного захисту в єдиний механізм, оцінювати готовність всієї Єдиної державної системи запобігання і реагування на надзвичайні ситуації, які повинні складати підґрунтя для вчасного й раціонального забезпечення цивільного захисту населення і територій при ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій.

Принципи цивільного захисту населення відображають найбільш істотні сторони організації і функціонування не тільки цивільного захисту, а й системи державних органів, визначають характер складних взаємин всередині цієї системи. Вони обумовлюють значимість, законність і соціальну цінність відносин, що виникають у системі цивільного захисту.

Кодексом цивільного захисту населення визначено, що цивільний захист здійснюється за такими основними принципами:

1) гарантування та забезпечення державою конституційних прав громадян на захист життя, здоров'я та власності, а також вико-

нання у воєнний час норм міжнародного гуманітарного права;

2) комплексного підходу до вирішення завдань цивільного захисту;

3) пріоритетності завдань, спрямованих на рятування життя та збереження здоров'я громадян;

4) максимально можливого, економічно обґрунтованого зменшення ризику виникнення надзвичайних ситуацій;

5) централізації управління, єдиначальності, підпорядкованості, статутної дисципліни Оперативно-рятувальної служби цивільного захисту, аварійно-рятувальних служб;

6) гласності, прозорості, вільного отримання та поширення публічної інформації про стан цивільного захисту, крім обмежень, встановлених законом;

7) добровільності – у разі залучення громадян до здійснення заходів цивільного захисту, пов'язаних з ризиком для їхнього життя і здоров'я;

8) відповідальності посадових осіб органів державної влади та органів місцевого самоврядування за дотримання вимог законодавства з питань цивільного захисту;

9) виправданого ризику та відповідальності керівників сил цивільного захисту за забезпечення безпеки під час проведення аварійно-рятувальних та інших невідкладних робіт [1].

Зазначене вище дозволяє укладати, що для досягнення високої ефективності у сфері цивільного захисту населення, всі принципи цієї діяльності мають бути тісно взаємопов'язані та взаємозалежні. Відповідне виконання одних принципів повинно підтримувати реалізацію інших, тоді як недотримання будь-якого з них може мати негативний вплив на загальну ефективність системи цивільного захисту. Ці принципи є ключовими, оскільки вони окреслюють не тільки правову основу, але й практичну реалізацію та ефективне функціонування механізмів захисту населення.

Інтеграція та комплексне втілення цих принципів забезпечить більшу оптимальність і результативність у діяльності органів виконавчої влади, призначених для реагування на надзвичайні ситуації. Це, в свою чергу, спри-

ятиме підвищенню здатності системи цивільного захисту ефективно реагувати на загрози та виклики, забезпечуючи належний захист громадян у критичних ситуаціях.

Таким чином, стратегічне та виважене адміністрування, яке базується на чітко визначених і взаємопов'язаних принципах, є фундаментом для створення міцної та надійної системи цивільного захисту. Організація цього процесу вимагає не тільки чіткого дотримання законодавства, але й постійного оновлення підходів і методів роботи, адаптованих до сучасних викликів і умов.

На нашу думку, **принципи цивільного захисту населення** визначають основні засади, на яких побудована система запобігання, реагування та відновлення в ситуаціях надзвичайних подій. Ці принципи забезпечують ефективність дій органів управління та служб цивільного захисту, включають у себе комплекс правових, організаційних та практичних заходів, спрямованих на захист життя, здоров'я, майна громадян і забезпечення функціонування економіки в умовах чи внаслідок надзвичайних ситуацій.

Законодавчо закріплені принципи цивільного захисту населення, на нашу думку, повинні бути доповнені наступними:

1. Принцип всебічної охорони – забезпечення захисту всім категоріям населення, включно з соціально вразливими групами, в усіх регіонах і за будь-яких умов. Даний принцип визначає основу для забезпечення комплексного захисту всіх категорій населення в умовах надзвичайних ситуацій. Цей принцип передбачає рівний та ефективний доступ до захисних заходів, ресурсів і послуг для всіх членів суспільства, незалежно від їх місця проживання, соціального статусу, віку чи інших характеристик. Основна мета цього принципу полягає в мінімізації ризиків та збитків для здоров'я і життя людей, захисті їхнього майна та забезпеченні психологічного комфорту під час криз та катастроф. Всебічна охорона також включає заходи з підготовки громадян до дій у надзвичайних ситуаціях, щоб забезпечити їх здатність ефективно реагувати і адаптуватися до можливих загроз;

2. Принцип пропорційності означає, що вжиті заходи безпеки та відповіді на над-

звичайні ситуації мають бути адекватними ступеню загрози або ризику. Цей принцип забезпечує, що дії з охорони населення не перевищують необхідний мінімум для ефективного вирішення конкретної проблеми, тим самим зменшуючи можливість завдання зайвих незручностей чи шкоди. Принцип пропорційності сприяє оптимальному використанню ресурсів і збалансованому підходу до реалізації заходів безпеки, щоби дії були виправданими та ефективними, а відповіді – спрямованими на мінімізацію ризиків без непотрібних перевитрат. Це включає аналіз ситуації, оцінку можливих загроз і вибір таких методів реагування, які точно відповідають поточним потребам;

3. Принцип своєчасності означає, що заходи реагування на надзвичайні ситуації мають бути реалізовані оперативно та вчасно, аби максимально знизити ризики для здоров'я та життя людей, а також зменшити матеріальні втрати. Цей принцип підкреслює важливість швидкого та адекватного реагування на надзвичайні події, щоб запобігти або мінімізувати їхні потенційні наслідки. Від своєчасності відповідей залежить ефективність цивільного захисту, оскільки затримки можуть збільшити масштаби катастрофи чи кризи. Принцип своєчасності вимагає наявності добре організованих, чітко визначених процедур раннього попередження, швидкого збору та аналізу інформації про загрози, а також готовності та здатності негайно реагувати на непередбачувані події;

4. Принцип координації визначає необхідність системного та ефективного управління ресурсами, організаціями та діями відповідних служб у відповідь на надзвичайні ситуації. Цей принцип забезпечує злагоджену взаємодію між різними органами влади, некомерційними організаціями, приватним сектором та громадськістю, що включені в процеси планування, реагування, відновлення та мінімізації ризиків у сфері цивільного захисту. Координація дозволяє уникнути дублювання зусиль, оптимізувати використання ресурсів і забезпечити консистентність та ефективність відповідей на кризи і надзвичайні ситуації. Вона включає встановлення єдиних процедур комунікації, обмін інформацією та

розробку спільних планів дій, які сприяють управлінню надзвичайними ситуаціями на різних рівнях;

5. Принцип підготовленості цивільного захисту населення визначається як систематичне планування та проведення навчальних заходів, тренувань і вправ, спрямованих на підвищення готовності урядових і некомерційних організацій, а також громадськості до ефективної відповіді на надзвичайні ситуації. Цей принцип забезпечує, що всі зацікавлені сторони мають необхідні знання, навички та ресурси для швидкого та організованого реагування в кризових ситуаціях. Підготовленість включає розробку і регулярне оновлення планів евакуації, проведення тренінгів з питань першої допомоги, психологічної підтримки, організацію збору і розподілу ресурсів та обладнання. Також це передбачає інформування населення про дії у випадку різних видів катастроф, включаючи природні катастрофи, техногенні аварії та інші потенційні загрози;

6. Принцип інтеграції ресурсів цивільного захисту населення полягає в злаго-

дженому використанні ресурсів і послуг різних органів, установ та організацій для забезпечення ефективного реагування на надзвичайні ситуації. Цей принцип передбачає створення єдиної інтегрованої системи, яка об'єднує матеріальні, фінансові, технічні та людські ресурси всіх рівнів управління – від місцевого до національного – для забезпечення координованої діяльності при запобіганні, реагуванні та відновленні після катастроф. Інтеграція ресурсів включає також партнерство з приватним сектором, неурядовими організаціями та громадськістю для розширення можливостей і ресурсної бази, необхідної для ефективної дії в екстрених випадках. Це вимагає розробки спільних планів, проведення спільних тренінгів та вправ, а також взаємодії і обміну інформацією між усіма зацікавленими сторонами.

Ці принципи спрямовані на забезпечення комплексного підходу до захисту населення від надзвичайних ситуацій та їх наслідків, формування стійкості громади і підвищення її відновлювальних можливостей.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Кодекс цивільного захисту населення: Закон України від 2 жовтня 2012 року № 5403-VI. Відомості Верховної Ради, 2013. № 34-35. Ст. 458.
2. Колодій А. М. Принципи права України : [монографія]. К. : Юрінком Інтер, 1998. 208 с.
3. Сущенко В. Д. Сучасний процес управління в органах внутрішніх справ: [монографічне дослідження] / Сущенко В. Д., Присяжний С. В., Коваленко О. І. Київ: Національна академія внутрішніх справ України, 1999. 352 с.
4. Філіпенко А. С. Адміністративно-правове регулювання захисту населення і територій від надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Ірпінь, 2008.
5. Юридична енциклопедія: в 6 т. / [редкол.: Ю.С. Шемшученко (голова редкол.) та ін.]. К. : Укр.енцикл., 1998. 4432 с. Т. 5 : П-С. 2003. 736 с.
6. Адміністративне право України. Академічний курс: підруч. у 2 т. / [ред. колегія: В.Б. Авер'янов (голова)]. К. : Юридична думка, 2004. 1172 с. Том 1. 2004. 584 с.
7. Основи адміністративного судочинства та адміністративного права: навч. посібник / [за заг. ред. Куйбіди Р.О., Шишкіна В.І.]. К. : Старий світ, 2006. 576 с.
8. Колпаков В. К. Адміністративне право України: [підручник]. К. : Юриком Інтер, 1999. 544 с.
9. Школик А. М. Порівняльне адміністративне право: [навч. посібник для юридичних факультетів та факультетів міжнародних відносин]. Львів : ЗУКЦ, 2007. 308 с.
10. Кузьменко О. В. Процесуальні категорії адміністративного права: [монографія] / Кузьменко О. В. Львів: ВАТ «Львівська книжкова фабрика»Атлас», 2004. 232 с.
11. Шевченко Л.В. Публічне адміністрування в сфері цивільного захисту населення. Дис. на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук зі спец. 12.00.07 – адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право. К. : НАВС, 2012. 245 с.